

SUMARI

Primera part. Sorgiment de l'esperanto a Europa	5
Antecedents	7
Creació de l'esperanto	17
Els inicis del moviment esperantista	21
Segona part. El moviment esperantista als Països Catalans	31
De 1895 a 1920	33
El període d'entreguerres	63
La 2a República, la guerra i la repressió	87
Període 1945-2000	103
Tercera part. L'activitat artística, literària i dramàtica, musical i pictòrica	123
L'activitat artística durant el segle xx	125
Conclusions	145
Annexos	147
Cronologia	161
Bibliografia	169

ANTECEDENTS

La revolució propiciada pel vapor feu escurçar les distàncies temporals i augmentar les relacions comercials, les quals sovint es veien frenades per la multiplicitat de pesos i mesures distints. L'aplicació del sistema mètric decimal va resoldre el problema. De manera semblant, el nombre de nacions i llengües distintes sovint alentia no només acords comercials, sinó també una bona entesa entre els estats. Molts il·lustrats eren conscients del problema i en un nombre considerable assajaren la creació d'una llengua que fos útil a totes les nacions, però la qüestió lingüística, tot i els múltiples assajos, encara avui està pendent de ser resolta absolutament.

Certament, la humanitat ha encetat moltes aventures i sovint n'ha sortit victoriosa, però la creació d'una llengua de caràcter universal les supera totes per l'abast que té i per la imaginació que suposa.

Ja en l'època de la Revolució Francesa, un ciutadà anomenat Jean Delormel protagonitzà un d'aquests assajos. L'any 1794 presentà a la Convenció Nacional Francesa un projecte de llengua universal, amb l'argument que era necessari unir persones i pobles mitjançant una llengua comuna, que havia

de ser lògica i regular, senzilla i atractiva perquè tothom se la fes seva i sense deixar de parlar la pròpia. Aquell projecte va quedar enterrat durant els avatars revolucionaris, però no així la idea de la necessitat d'una llengua auxiliar universal.

Bonaventura Carles Aribau i Farriols, poeta de la Renaixença, es feu seva la idea, i pronuncià una conferència el gener del 1817 sobre la *Posibilidad de un idioma universal*. Apostava per una llengua senzilla d'aprendre, filosòfica, amb sons que es corresponguessin a allò que expressen. I recordava que França va ser capaç de resoldre el greu problema que plantejava la diversitat dels pesos i mesures gràcies a l'aplicació del Sistema Numèric Decimal. De la mateixa manera hauria de ser possible inventar una llengua universal.

Anys més tard, el mateix B. C. Aribau va fer conèixer *L'Idéographie*, la proposta que feu el barceloní Sinibald de Mas i Sans. Aquest fou un dels savis il·lustrats que va treballar profundament en la recerca d'una llengua universal. Va llegir sobre els viatges que havia fet pel món àrab Domènec Badia, més conegut per Ali Bey. El fascinaren tant la seva capacitat com la seva vàlua personal, fins al punt que va voler viure experiències similars a les descrites per Ali Bey. La seva estada per l'Extrem Orient l'avesà al poliglòtisme i de la seva capacitat d'observació sobre els distints models d'escriptura emprats en aquells territoris va poder formular la seva obra *L'Idéographie*, "Mémoire sur la possibilité et la fa-

cilité de former une écriture générale au moyen de laquelle tous les peuples de la terre puissent s'entendre mutuellement sans que les uns connaissent la langue des autres". Aquest text fou publicat el 1844 a Macau i novament el 1863 a Londres, París i Leipzig.

Dins l'àrea catalanoparlant hi va haver altres persones il·lustres que treballaren a favor de la plena igualtat idiomàtica. Una d'elles fou el clergue Francesc Mirambell, nascut a Santa Coloma Sasserra (Moianès) i membre de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres. L'any 1813 publicà un alfabet universal producte de l'anàlisi comparativa entre llengües que anomenà *Anocugeni o alfabeto reformado universal*. El 1815 publicà *Petit alfabet català segons los principis de l'anocugeni o alfabet reformat*.

També el metge i teòleg Vicenç Verdú i Beltrà, natural de Petrer (Vinalopó Mitjà), publicà obres a França tant sobre literatura mèdica com sobre la llengua universal. El tema lingüístic el desenvolupà a la ciutat de Bordèu. Allà publicà *Essai sur une nouvelle numération parlée appliquée à un projet de langue universelle* (1859). L'opció que va triar el metge valencià fou la de designar números per a accions i coses, alhora que creava un sistema sonor per a cada xifra. Va defensar aquesta llengua, que estructuralment pareix que era molt lògica i d'una gran simplicitat gramatical, a l'Acadèmia de Ciències de Bordèu. També publicà un diccionari, *Omnilingue-francès i francès-omnilingue*, a Sant Se-

bastià l'any 1862. El barceloní Josep Guardiola va presentar l'any 1893 a París el projecte *Orba*, en llengua alemanya. Sembla que presentava algunes deficiències en l'estructura gramatical i la seva proposta no va tenir l'audiència que reclamava el creador català.

Socialistes utòpics com Charles Fourier, J. P. Proudhon o Étienne Cabet també es feren ressò del problema lingüístic i apostaren per la creació i utilització dins la societat d'una llengua universal. També es va parlar d'aquest tema durant el 2n congrés de la la Internacional, celebrat a Lausana el setembre del 1867, en què s'aprovà: "que la concreció d'una llengua universal accelerarà la unitat i la fraternitat dels pobles". Fou Étienne Cabet el més convençut que, per arribar a tenir una societat justa i solidària, primerament cal canviar-ne el sistema de pensament i això només s'aconsegueix canviant el llenguatge, que és on es troba l'arrel de la desigualtat. En conseqüència, es necessitava una llengua nova, fàcil d'aprendre, que n'hi hagués prou amb quatre o cinc mesos d'estudi, que fos senzilla i amb regularitat sintàctica, i que tingués una relació molt clara entre la pronunciació i l'ortografia. Ho va plasmar a l'obra *Voyage et aventures de lord William Carisdall en Icarie*, que es va publicar a Londres l'any 1839 i que fou posteriorment editada a Barcelona el 1848 amb el títol de *Viage por Icaria*. S'hi descrivia de manera novel·lada l'organització d'una societat mòdèlica, de caràcter comunista, amb absolut protagonisme de la llengua icariana.

A la societat ideal, la Icària que ell dibuixa descriu diferents passes que han de conduir els habitants d'aquell país des del sistema econòmic capitalista fins al de la comunitat de béns o comunista. Ara bé, per tal d'arribar a la fita hi ha d'haver un període, que anomenen de règim transitori, en què la llengua i l'educació jugaran un paper molt important. Acceptat el projecte, van crear la llengua icariana i es va ensenyar als col·legis als nois i noies i s'hi van traduir les millors obres antigues.

Les propostes d'Étienne Cabet van tenir a Barcelona un important ressò. El més significatiu fou l'establiment d'una comunitat icariana a Sant Martí de Provençals dirigida entre d'altres per Narcís Monturiol i per Josep Anselm Clavé. Una de les seves activitats fou l'edició del periòdic *La Fraternidad*. Aquestes propostes entusiasmarent centenars de catalans, que des de Barcelona i comandats pel metge Joan Rovira seguiren É. Cabet a terres americanes enlluernats davant la possibilitat de protagonitzar la creació d'un nou món. Un grup de catalans, a la zona de maresma de Sant Martí de Provençals, formaren un col·lectiu amb l'objectiu de viure-hi d'acord amb l'icarianisme. Un reflex d'aquestes propostes i experiències es concretà a Mallorca gràcies al treball efectuat pel religiós liberal Jeroni Bibiloni. Aquest va establir relacions amb membres del moviment cabetià i de la comunitat icariana barcelonina, i representà a Mallorca *La Fraternidad*, fins que fou prohibida l'any 1848. Llavors, el religiós mallorquí va promoure, directament, des de Palma, la matei-

xa ideologia a publicacions com *El Iris del Pueblo* i altres.

La comunitat catalanoparlant no podia ignorar aquells càntics que anunciaven la creació de la nova societat, de caire icarià o no, que proposaven els socialistes utòpics juntament amb altres proposicions formulades per la resta de pensadors socials, entre elles la de la llengua auxiliar. Aquestes propostes van entrar a formar part de l'imaginari i dels ideals de les classes populars de l'època i marcaren el camí que aquestes havien de seguir per tal d'aconseguir una major redistribució de la riquesa, foragitar la misèria i al capdavall aconseguir una completa justícia social. Entre aquella gent batejava un neguit favorable a la creació i a la popularització d'una llengua auxiliar, neutral, per a ser emprada entre els habitants de tots els pobles de la terra, amb l'objectiu de facilitar la consecució dels principis d'igualtat i fraternitat dins de la societat.

La llengua com a eina de comunicació per excel·lència formava part d'aquest imaginari. En aquest cas es tractava de la llengua universal, la que havia de permetre la comunicació en llibertat i igualtat i que fos facilitadora de la fraternitat. Així, en aparèixer l'esperanto, membres de les classes populars catalanes van assumir-lo amb entusiasme. Per una banda, desitjaven solucionar el problema babèlic que vivien, el conflicte entre tres llengües: català, espanyol i francès. Per altra banda, intuïen, perquè formava part del seu substrat cultural, que

es crearia una llengua per facilitar la comunicació internacional, d'acord amb les virtuts derivades de la facilitat d'aprenentatge, d'eufonia, de regularitat, de capacitat literària. Amb aquests fonaments els seus successors aixecaran, anys més tard, les associacions esperantistes.

Mentrestant, a la resta d'Europa es divulgaven propostes de noves llengües basades en altres sistemes o mètodes. E. Drezen a *Historio de la Mondo-lingvo* en comptabilitza centenars. Un dels projectes lingüístics que va tenir populós reconeixement fou el volapük. Aquesta llengua fou creada pel capellà catòlic J. M. Schleyer, el 1878, i la va fer conèixer a la ciutat de Constança, geogràficament i política pertanyent a l'actual land de Baden-Württemberg. L'aportació del religiós va implicar un canvi important en el medi cultural, ja que fou el primer projecte, anterior a l'esperanto, que sortí dels cenacles científics i s'escampà per entre la població.

Schleyer, en un principi, va tractar de fer un alfabet universal capaç de transcriure tots els sons en totes les llengües. Posteriorment, va considerar que solament un alfabet no arranjarà el problema derivat de les mancances, irregularitats i dificultats que presentaven les llengües nacionals i va optar per construir-ne una de nova absolutament regular i precisa. Estava construïda amb aportacions lèxiques i gramaticals d'altres llengües: l'anglès, el llatí, l'alemany i el francès, però amb canvis suficients perquè no es reconeguessin els orígens dels mots triats.

El 1882, a Alberweiler, a la regió alemanya de Würtemberg, es va crear la primera societat destinada a la propagació del volapük, alhora que la idea s'escampava per Europa gràcies a les relacions socials que mantenia l'autor amb el món cultural i religiós de l'època. Es realitzà un primer congrés de volapük el 1884 a Friedrichshafen, prop de les fronteres suïssa i austríaca. La major part dels participants eren alemanys i l'alemany fou la llengua que es va emprar per parlar del volapük. El seu creixement fou notable: es fundaren més de tres-cents clubs repartits per tota la geografia teutona i alguns a la resta d'Europa; es prepararen més de mil professors diplomats i s'editaren més de tres-cents llibres d'aprenentatge de la llengua, així com més d'una vintena de revistes escrites en volapük. En el marc del II Congrés, el 1887, es creà una Acadèmia de la Llengua Volapükiana, que presidí el seu creador J. M. Schleyer, conegut per tenir un caràcter agre i difícil. El tercer congrés realitzat a París, el 1889, va marcar el punt màxim de creixement del volapük. Paradoxalment, va haver-hi un experiment colossal: els estudis i discussions foren fets completament en volapükia. En discutir sobre la manera de reformar distintes imperfeccions que presentaven les normes gramaticals, Schleyer va provocar un cisma i posterior atomització del moviment quan va desautoritzar la mateixa Acadèmia de la Llengua Volapükiana i en va fundar una altra de nova.

En el moment en què el prelat i autor del volapük provocava la desaparició del moviment que ell mateix

havia impulsat, la llengua comptava amb dues-centes vuitanta-tres associacions o clubs, vint-i-cinc revistes, més de mil diplomes certificant la capacitat instructora, llibres d'aprenentatge en vint-i-cinc llengües nacionals diverses; es feien classes de volapük, a més d'Alemanya, a París, Viena, Bordèu, Madrid i a diversos punts d'Amèrica.

CREACIÓ DE L'ESPERANTO

El creador de l'esperanto, Lazaro Zamenhof, va néixer l'any 1859 a Bialistok, ciutat polonesa sota administració russa, amb majoria jueva d'habitants. El pare Mordehai Marc i la mare Liba Rosalia van tenir nou fills, dels quals Lazaro era el major. El pare exercia de censor per a les publicacions jueves i ídix i feia també de professor de llengües. La mare, dona instruïda, menava la llar. Ambdós pertanyien a l'Haskalà, el corrent filosòfic que sustentà la il·lustració jueva. Lazaro, tot i les poques places de caràcter universitari a què tenien dret els ciutadans russos de religió jueva, va poder estudiar medicina a la universitat de Moscou i en haver de sortir de la zona d'assentament on les autoritats russes obligaven a residir els jueus, seguint el costum ètnic, va afegir un nom cristià al seu: Ludoviko.

A Bialistok convivia quatre comunitats, religiosament i ètnicament distintes, les quals es comunicaven emprant quatre llengües que, segons criteri del jove Lazaro, eren la font que les diferenciava i distanciava. Sigui com sigui, afirmava que, per tal d'estalviar problemes tant amb les autoritats com amb els veïns, calia saber emprar el rus, el polonès i l'alemany, i també l'ídix. Com que aquest grau de poliglotisme no era possible per a tothom, per solu-

cionar la manca d'enteniment el jove es va convèncer que calia una llengua neutra que els permetés la comunicació. Estava fermament convençut que les guerres sorgien i estaven motivades per la in-comunicació i falta d'enteniment entre els pobles. Una llengua que unís les persones faria que s'acabessin els conflictes. Va fer diversos assajos que li serviren de gimnàstica lingüística fins que, ja acabats els estudis a Moscou, arribà a la total creació de la llengua auxiliar. Mentrestant, es va casar amb Klara Zilbernik, va formar la seva família pròpia i va acabar la creació de la llengua que es va acabar anomenant esperanto.

El 26 de juliol del 1887, el jove Lazaro Zamenhof va editar a Varsòvia, en rus, la gramàtica i vocabulari de la seva llengua. Estava composta només per setze regles regulars i s'hi exposava l'arquitectura de com es bastia la llengua, noms, adjectius, verbs i temps verbals, adverbis, preposicions, conjuncions i un sistema d'afixos que permetia als mots créixer en sentit exponencial, facilitant-ne d'aquesta manera l'aprenentatge. Indicava la forma de pronunciar les paraules que garantia l'eufonia del nou idioma. Tota la gramàtica cabia en una postal (Annex I).

Les bases estructurals de la llengua les divulgà posteriorment en francès, polonès, alemany i anglès. El seu projecte fou ràpidament conegut pels cinc continents gràcies a la important difusió que en feu.

Un d'aquests llibrets va caure a les mans de l'enginyer polonès Antoni Grabowski qui, després d'haver estudiat atentament la proposta zamenhofiana, es va presentar al domicili de Lazaro Zamenhof, i junts van mantenir la primera conversa exclusivament en aquella llengua nounada. Acabava de néixer el moviment esperantista.

Els parlants de les llengües naturals no acostumen a qüestionar-se sobre la necessitat d'emprar la llengua, almenys si perceben que aquesta no es troba amenaçada. La utilitzen i prou. Aquest no era el cas d'aquells esperantistes. Eren conscients que aquella nova llengua que ja havien fet seva calia que fos utilitzada, parlada i, per això, suggeriren que aquells qui l'adoptessin s'organitzessin en agrupacions o clubs lingüístics i així creessin un microclima de la llengua esperanto: que en aquells espais discutissin, s'agermanessin i arribessin a crear obra literària, que fessin trobades, congressos locals i nacionals, i que participessin en els de caràcter internacional i així esdevinguessin una comunitat unida per la llengua.

ELS INICIS DEL MOVIMENT ESPERANTISTA

Lazaro Zamenhof era molt sensible a les dificultats de les minories lingüístiques i va posar especial èmfasi a aclarir el paper que havia de jugar l'esperanto a la societat. Afirmà que aquest mai no havia de pretendre suprimir les llengües pròpies de les diverses ètnies i nacions que formaven part del vast imperi rus, ans al contrari, havia de ser una eina vehicular capaç de ser emprada arreu, dins i fora del propi imperi. Aquesta postura explica la ràpida expansió que va tenir aquesta llengua auxiliar en zones com l'Europa bàltica, Polònia, etc.

El moviment esperantista va rebre la influència de diversos grups socials més o menys compactes:

- a) El procedent dels qui originàriament varen adherir-se al volapük. Estigué compost bàsicament per ciutadans alemanys.
- b) Jueus de l'Europa central i oriental, pertanyents a l'Haskalà, la Il·lustració jueva, interessats en la cultura occidental.
- c) Tolsstoians de la zona de Rússia, interessats en l'esperanto per difondre les seves idees.
- d) Liberals i lliurepensadors de la zona de França, científics, burgesos i/o comerciants, elements de classes populars, que veien en l'esperanto l'eina capaç de resoldre el problema de la comunicació. Tots aquells col·lectius varen passar a formar un cos social en

Director de col·lecció: Josep-Lluís Carod-Rovira

© del text: Xavier Margais Basi, 2019

© de les fotografies: els seus autors i arxius corresponents, 2019

© d'aquesta edició: Pagès Editors, S L, 2020

Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida

www.pageseditors.cat

editorial@pageseditors.cat

Primera edició: setembre de 2020

ISBN: 978-84-1303-157-6

DL: L 13-2020

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

www.bobala.cat

↵ imprès a **lleida** ▶

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.